

этническая идентификация, этническая рефлексия, этнонациональные ценности, этнонациональная самоидентичность.

Stavitskyi G. A. Features of development ethnic self-consciousness of the individual youth age. The paper presents a theoretical analysis of features of ethnic self-consciousness of the individual youth age.

It notes that currently are actively studied various social processes among young environment, as a result of the struggle for youth and ideologically dominant controlling structures and consequences of young people struggle for the freedom of self-determination acquire special significance for the existence of society and the individual. Youth for social essence reflects all the contradictions and possibilities of socio-historical and cultural dynamics of society within a certain scale of social reality (of the country, certain socio-cultural community). In this sense is noted that it is young, largely determines the trajectory of the historical movement of society.

Consider specific age peculiarities representatives of youth age (orientation to the future; professional self-determination; integrable tendencies understanding of its place in life, professional activities and society; determine the future life path; construction of the author's model of the world and focus on its implementation) that are important for the understanding of the formation and development of self-consciousness of youth towards individual and personal self-realization. Also, in the youthful age arise a new forms of manifestation self-consciousness: educational, professional, civic, an ethnonational. The features of ethnic self-consciousness at youthful age are: ethnic identification, ethnic reflection, an ethnonational self-identity, the desire for self-determination, as a representative of national ethnic community understanding ethnic values, self-identification with significant representatives of their own ethno-national group and others.

Keywords: youthful age, self-consciousness, ethnic self-consciousness, self-consciousness development, development of ethnic self-consciousness at youthful age, ethnic identity, ethnic-reflection, ethno-national values, ethno-national self-identity.

Відомості про автора:

Ставицький Геннадій Анатолійович – старший викладач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Статтю подано до друку 12.05.2016

УДК 159.922:17.022.1:316.62

© А. Ф. Федоренко, 2016

А. Ф. Федоренко (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З ВІКОВИМИ ТА СУСПІЛЬНИМИ КРИЗАМИ

Федоренко А. Ф. Психологічні особливості взаємозв'язку ціннісно-смыслового розвитку студентської молоді з віковими та суспільними кризами. В статті представлена психологічна специфіка взаємозв'язку ціннісно-смыслового розвитку студентської молоді з віковими та суспільними кризами. Проаналізовані зміст та визначення таких феноменів як: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісно-смыслова сфера особистості, ціннісно-смысловий розвиток, криза, вікова криза, суспільна криза, студентська молодь. Показані типологія, ознаки, фази, функції та категорії криз. Встановлено, що ціннісно-смыслова сфера особистості включає в себе

два основних компоненти – ціннісні орієнтації та систему особистісних смислів, які формуються протягом онтогенезу. Розглянуто питання дослідження ціннісно-смиислового розвитку студентської молоді з метою оптимізації процесу становлення цілісної, гармонійної особистості, ефективного входження та функціонування її у системі суспільних взаємовідносин в цілому та оптимізації конструктивного розвитку особистості в умовах вікових та суспільних криз. Досліджено специфічні особливості ціннісно-смиислового розвитку студентської молоді в умовах вікових та суспільних криз, який пов'язаний із, притаманним студентам, прагненням до набуття впевненості у собі (за рахунок досягнення матеріальної, професійної незалежності) і постійним самовдосконаленням, саморозвитком. Проаналізовано не лише негативний зміст розвитку особистості під час криз, а й позитивний - як головної складової вікових та суспільних криз. Констатовано, що проблема дослідження ціннісно-смиислового розвитку особистості в період криз є вкрай актуальною для сучасної української молоді, котра перебуває у пошуку світоглядних основ особистісного розвитку під час нестійкої соціально-політичної та економічної ситуації у країні в перехідний період.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісно-смислові орієнтації, ціннісно-смилова сфера особистості, ціннісно-смисловий розвиток, криза, вікова криза, суспільна криза, студентська молодь.

Постановка наукової проблеми. Специфічна особливість сучасної української молоді і суспільства у тому, що не тільки пізнавальний, але й ціннісно-смисловий досвід змінюється швидкими темпами. Небувалий в історії новітньої України суспільно-політичний конфлікт є гострою фазою тривалої суспільної кризи, в основі якої лежить неспроможність держави забезпечувати умови для розвитку суспільства та невідповідність характеру держави суспільному запиту. На цьому фоні виникає протиріччя між системою ціннісно-смислових структур і процесів психіки в особистості та системою ціннісно-смислових структур і процесів у суспільстві. Таке протиріччя проявляється у формі різноманітних особистісних криз і розладів. Особистість повинна постійно змінювати, перебудовувати власну ціннісно-смислову сферу [3].

У більшості випадків саме студентський період стає визначальним у формуванні ціннісно-смиислової сфери, оскільки саме на цьому етапі життя особистість зазнає значних змін у власному розвитку та становленні як цілісної, свідомої, зрілої людини – повноцінного члена суспільства, громадянина своєї держави. Саме тому актуальним є питання дослідження ціннісно-смиислового розвитку студентської молоді з метою оптимізації процесу становлення цілісної, гармонійної особистості, ефективного входження та функціонування її у системі суспільних взаємовідносин в цілому та оптимізації конструктивного розвитку особистості в умовах вікових та суспільних криз.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблематика ціннісно-смиислової сфери особистості широко представлена в зарубіжній і вітчизняній літературі (W. Bilsky, S. Schwartz, K. O. Абульханова-Славська, Д. О. Леонтьєв, С. О. Ставицька та ін.) [1; 3; 11]. Серед сучасних психологічних теорій розповсюджені концепції, які акцентують увагу на різноманітних аспектах ціннісно-смиислової сфери особистості: дослідження ціннісно-смиислової регуляції життєдіяльності людини як суб'єкта буття, дослідження ціннісно-смиислового конфлікту особистості та дослідження ціннісно-мотиваційних детермінант [13; 15].

Загалом, цінність визначають як поняття, яке вказує на культурне, суспільне або особистісне значення (значимість) явищ і фактів дійсності. А ціннісно-смилова сфера у більшості досліджень розглядається як структурно-функціональний компонент особистості, пов'язаний з – мотиваційною, когнітивною, емоційно-вольовою сферами і виконує системоутворюючу і регулятивну функції. Відзначаючи важливість різних підходів щодо

визначення цінностей і смислів, слід виділити концепцію Д. О. Леонтьєва, який під ціннісно-смисловою сферою особистості розуміє складену протягом життя систему відносин до різних об'єктів і явищ дійсності, що виступає регулятором процесів відображення і діяльності особистості [7].

Питання вікових та суспільних криз також не залишаються без уваги вітчизняних та зарубіжних фахівців. Зокрема, розповсюджено є розуміння кризи як нормативного явища, пов'язаного з професійним розвитком (Е. Ф. Зеєр) [6]; розуміння кризи як нормативного явища онтогенезу (О. Л. Солдатова) [10]. Думка про те, що криза впливає на структуру особистості, відображена у більшості досліджень вікових криз, відзначається і негативний їх характер, і позитивні результати кризи (Т. М. Титаренко) [12]; з кризою пов'язують зміни у когнітивній сфері (Б. Г. Анан'єв) [2] тощо.

У вітчизняній психології термін «криза» впроваджений Л.С. Виготським та визначається як цілісна зміна особистості, яка регулярно виникає під час зміни стабільних періодів. Він наголошує, що криза зумовлена виникненням основних новоутворень попереднього стабільного періоду, які призводять до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку та виникненню іншої, адекватної новому віковому періоду. Зміст та довготривалість криз, а також гострота протікання залежать від індивідуальних особливостей та соціальних умов [5].

Мета статті: дослідити і проаналізувати психологічну специфіку взаємозв'язку ціннісно-смислового розвитку студентської молоді з віковими та суспільними кризами.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Таким чином, різноманітність та суперечність багатьох підходів щодо вивчення ціннісно-смислової сфери та вікових і суспільних криз особистості безперечно доводить актуальність нашого дослідження і потребує подальшого розвитку і конкретизації.

Так, аналіз робіт Л.С.Виготського дозволяє виділити наступні ознаки кризи: постійна зміна настрою; внутрішні переживання і конфлікти; роздратованість, незадоволення оточуючими людьми; відчуття «втрати рівноваги» у житті; негативний настрій, відсутність позитивних емоцій; емоційна втома, слабкість, бажання бути на самоті; роздратованість, невдоволеність собою; зниження ефективності діяльності, відчуття, що «все валиться із рук»; втрата інтересу до життя, відсутність мотивації; стан спустошення; конфлікти, відчуття, що людину не розуміють оточуючі [5].

Варто підкреслити, що у кризі особистість проживає послідовно основні фази кризи, пов'язані із перебудовою і засвоєнням нової системи відносин. Суть криз полягає у перетворенні усієї системи відносин особистості, інтеграції в структуру особистості вікових новоутворень, які латентно формувалися у попередній стадії. Динаміка кризи зумовлена гетерохронністю перебудови соціальної ситуації розвитку та інтеріоризації ідеальної форми вікового розвитку. Отже, суспільна криза – це критичний рівень загострення соціально-психологічного протиріччя, який визначає внутрішньоособистісні резерви [5; 12].

Водночас, дослідження науковців показують, що негативний зміст розвитку під час криз – це лише зворотній бік позитивних змін особистості, які є головною складовою кризи. Головним змістом розвитку в такі періоди є виникнення специфічних новоутворень, які відрізняються від новоутворень стабільних віків тим, що носять перехідний характер. Це означає, що у подальшому вони не зберігаються у тому вигляді, у якому виникали в кризі та не відносяться до інтегрованої структури майбутньої особистості. Вони відмирають, трансформуючись у складі новоутворень стабільного віку і без ретельного аналізу неможливо побачити їх важливість у психічному розвитку особистості [2; 8].

Необхідно відмітити, що процеси розвитку під час криз відрізняються більш складною будовою та більш тонкою структурою. Так, кризи складаються із трьох фаз: передкритичної,

критичної, післякритичної. У передкритичній фазі виникає протиріччя між об'єктивною та суб'єктивною складовими соціальної ситуації розвитку, у критичній – загострюється таке протиріччя і проявляється у виникненні негативних психічних станів, у післякритичній – протиріччя вирішується за рахунок виникнення нової соціальної ситуації розвитку [10; 12].

Однією із форм вікових та суспільних криз є екзистенційна фрустрація, що пов'язана із втратою сенсу життя, що особливо властива студентській молоді. Розуміння часу життя як цінності в системі особистісних смислів і ціннісних орієнтацій студента займає центральне місце, а інколи і асоціюється з цінністю самого життя. Цінність часу залежить від емоційного ставлення до події. Якщо ціннісно-часові орієнтації умовно поділити на три групи: цінності минулого, теперішнього і майбутнього, то і екзистенціальні фрустрації як порушення ціннісно-смыслового ставлення до життя можна також поділити на три типи за часовою спрямованістю. А саме: фрустрації минулого - це розлад часових ретроспектив особистості, руйнування тих цінностей, що складали смисл життя людини в минулому; фрустрації теперішнього - це руйнування зв'язку між часовими ретроспективами і перспективами; фрустрації майбутнього - це руйнування часових перспектив людини внаслідок втрати можливості реалізувати намічені життєві цілі [13].

Хочемо наголосити, що механізм становлення особистісних цінностей описано науковцями через поняття інтеріоризації особистістю соціальних цінностей. Ряд авторів відзначають, що усвідомлення деякого предмета як суспільної цінності передуює перетворенню його в особистісну цінність - регулятор індивідуальної поведінки. Однак аж ніяк не всі соціальні цінності, усвідомлювані і навіть визнані індивідом в якості таких, реально асимілюються їм і стають його особистісними цінностями. Усвідомлення і позитивного ставлення до цінності явно недостатньо для прийняття її, більше того, вони, мабуть, навіть не є необхідними [7; 11; 13]. Необхідною ж умовою цієї трансформації є практичне включення суб'єкта в колективну діяльність соціальних груп, спрямовану на реалізацію відповідної цінності.

Таким чином, особистісні цінності є генетично похідними від цінностей соціальних груп і спільнот різного масштабу. Селекція, присвоєння і асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується його соціальною ідентичністю і цінностями референтних для нього малих контактних груп, які можуть виступати як каталізатором, так і бар'єром до засвоєння цінностей великих соціальних груп, у тому числі загальнолюдських цінностей. Особистісні цінності виступають внутрішніми носіями соціальної регуляції особистості, що особливо важливо для становлення соціальної зрілості у студентському віці [14].

Результати психологічних досліджень переживання кризи молодими людьми, свідчать, що значущість ціннісно-смыслових утворень особистості зростає у віці 18-21 років. Особливо актуальними у даний період часу виступають цінності власного престижу, реальних досягнень і творчості. Також спостерігається певна неузгодженість ціннісно-смыислової сфери, яка полягає в розриві між високою значущістю певних цінностей і низькою активністю їх реалізації. Під час вікових та суспільних криз молодь відчуває складні переживання, котрі пов'язані із переоцінкою цінностей. В результаті смисложиттєві орієнтації переглядаються, стають нестабільними [1; 14].

За віковим критерієм студентська молодь відноситься до юнацького періоду як певного етапу між дитинством та дорослістю. Як кризова категорія студентство співвідноситься з етапами розвитку дорослої людини і є перехідною фазою від дозрівання до зрілості. Як соціальна категорія, воно характеризується професійною спрямованістю і відношенням до майбутньої професії [3; 4; 11].

Тобто, студентську молодь необхідно розглядати як соціальну групу в системі вищого навчального закладу, яка має свою мету, свої специфічні особливості і яка готується до виконання соціальних ролей і функцій інтелігенції, а психологічний розвиток особистості

студента є діалектичним процесом виникнення та розв'язання протиріч, переходу зовнішнього у внутрішнє, активної роботи над собою. Таким чином, керуючись вищевказаними особливостями, які притаманні студентському періоду життя людини, саме даний вік є найбільш цікавим для дослідження ціннісно-смислового розвитку.

Варто підкреслити, що вплив нової соціальної ситуації, тобто період навчання особистості у вищому навчальному закладі, виразно проявляється в активному розвитку морально-ціннісних та естетичних почуттів, освоєнні нових соціальних ролей (економічні, професійні, громадянські, сімейні, побутові тощо); налаштуванні міжособистісних відносин; відбувається закріплення або реконструкція старих, а також формування нових схильностей та інтересів, визначення перспектив життя та смисложиттєвих орієнтацій особистості студента. Водночас, існують варіанти, коли нова соціальна ситуація, в якій перебуває особистість з невизначеною або нестійкою системою цінностей, несприятливо впливає на подальший розвиток життєвих переконань особистості, в результаті чого відбувається абсолютна руйнація раніше встановлених ціннісних орієнтирів [4; 14].

Отже, новий соціальний статус, нові ролі, атмосфера, умови життя значною мірою впливають на розвиток ціннісно-смиислової сфери студентської молоді і створюють нові умови для подальшого закріплення існуючої ціннісної ієрархії особистості, для переосмислення, трансформування системи ціннісних орієнтацій, або ж стають підґрунтям для руйнування старих і виникнення нових життєвих установок особистості. Характерною ознакою формування ціннісно-смиислової сфери у цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки та підвищення інтересу до моральних проблем (мети, способу життя, обов'язку, кохання, вірності тощо). Соціально значущою рисою студентської молоді є також напружений пошук сенсу життя, прагнення до нових ідей [10; 14].

Науковці вважають, що для студентської молоді характерна специфічна структура цінностей, яка пов'язана із притаманним їй прагненням до набуття впевненості у собі (за рахунок досягнення матеріальної та професійної незалежності) і постійним самовдосконаленням. Домінування у ієрархії цінностей подібних прагнень може розглядатися як фактор успішної соціальної адаптації, яка має велике значення для молодих людей [14].

Зокрема, О.Л. Солдатова вказує, що в період вікових криз у студентської молоді виникає протиріччя між мотивацією самоактуалізації у відповідності із нормативними критеріями вікової соціалізації та прагненням зберегти особистісну цілісність і провокує зниження цінності саморозвитку, креативності та духовного задоволення. В такі переломні моменти розвитку особистості актуалізується процес пошуку внутрішніх орієнтирів. Проте, необхідно враховувати, що локалізація особистісних смислів у кризових ситуаціях носить тимчасовий характер та набуває рис, які сприяють переходу на наступний щабель розвитку. Тобто, рівень прояву смисложиттєвих орієнтацій буде підвищуватися, що свідчить про вихід із кризи [9; 10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна констатувати, що під час вікових та суспільних криз у студентської молоді знижені тенденції до реалізації творчих можливостей, до встановлення конструктивних взаємовідносин, до самовдосконалення та отримання морального задоволення у всіх сферах власного життя. Змінюється часова перспектива особистості: минуле знецінюється, майбутнє не розуміється. Ціннісно-смисловий розвиток являє собою інтегральне утворення, включене в різні системи функціонування особистості й здійснює позитивний вплив на параметри професійного розвитку й життєдіяльності студентської молоді. Тому, проблема дослідження ціннісно-смислового розвитку особистості в період криз є вкрай актуальною для сучасної української молоді, котра перебувають у пошуку світоглядних основ особистісного розвитку під час нестійкої соціально-політичної та економічної ситуації у

країні в перехідний період. Саме вікові кризи розвитку у поєднанні із суспільними кризами провокують духовні кризи особистості та призводять до дезадаптації, дезгармонізації студентів.

Література

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Ананьев Б.Г. Некоторые проблемы психологии взрослых / Б.Г. Ананьев // Психология развития. – СПб.: Питер, 2001. – С. 298 – 329.
3. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В.О. Васютинський / Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка / За ред. С.Д. Максименка. - К., 2006. - Т. 8. - Вип. 6 - С. 40-45.
4. Выжлецов Г.П. Ценностно-ориентационная функция формирования личности в современной системе образования / Г.П.Выжлецов // Гражданское образование - педагогический, социальный и культурный феномен: монография. - СПб.: Изд-во «Союз», 2006. — С. 22-39.
5. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие/ Э.Ф. Зеер. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. университетата, 1997. – 244 с.
7. Леонтьев Д.А. Симбиоз и адаптация или автономия и трансценденция: выбор личности в непредсказуемом мире / Д.А.Леонтьев // Личность в современном мире: от стратегии выживания к стратегии жизнетворчества / под ред. Е.И.Яцуты. – Кемерово: ИПК «Графика», 2002. – С. 3 – 34
8. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г.Олпорт.– М.: Смысл, 2002.– 462 с.
9. Салихова Н.Р. Ценностно-смысловая организация жизненного пространства личности / Н.Р.Салихова.-Казань:Казанский ун-т, 2010.-452с.
10. Солдатова Е.Л. Структура и динамика нормативного кризиса перехода к взрослости: монография / Е.Л. Солдатова. Челябинск : ЮУрГУ, 2007. 267с.
11. Ставицька С.О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці : монографія / Світлана Олексіївна Ставицька. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 727с.
12. Титаренко Т. М. Испытание кризисом. Одиссея преодоления : [моногр.] / Т. М. Титаренко. – 2-е изд. – М. : Когито-центр, 2010. – 303 с.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла/В.Франкл.–М.:Прогресс,1990.–368 с.
14. Фаустова Э.Н. Жизненные ценности студентов в новых социокультурных условиях / Э.Н. Фаустова - М., 1995. 40 с.
15. Schwartz S. H. Toward a Universal Psychological Structure of Human Values / Schwartz S. H., Bilsky W. // Journal of Personality and Social Psychology. - 1987. - Vol.58. - № 5. - P.550-562.

Федоренко А. Ф. Психологические особенности взаимосвязи ценностно-смыслового развития студенческой молодежи с возрастными и общественными кризисами. В статье представлена психологическая специфика взаимосвязи ценностно-смыслового развития студенческой молодежи с возрастными и общественными кризисами. Проанализированы содержание и определение таких феноменов как: ценности, ценностные ориентации, ценностно-смысловая сфера личности, ценностно-смысловое развитие, кризис,

возрастной кризис, общественный кризис, студенческая молодежь. Показаны типология, признаки, фазы, функции и категории кризисов. Установлено, что ценностно-смысловая сфера личности включает в себя два основных компонента - ценностные ориентации и систему личностных смыслов, которые формируются на протяжении онтогенеза. Рассмотрены вопросы исследования ценностно-смыслового развития студенческой молодежи с целью оптимизации процесса становления целостной, гармоничной личности, эффективного вхождения и функционирования ее в системе общественных отношений в целом и оптимизации конструктивного развития личности в условиях возрастных и общественных кризисов. Исследованы специфические особенности ценностно-смыслового развития студенческой молодежи в условиях возрастных и общественных кризисов, связанный с, присущим студентам, стремлением к обретению уверенности в себе (за счет достижения материальной, профессиональной независимости) и постоянным самосовершенствованием, саморазвитием. Проанализированы не только негативный смысл развития личности во время кризисов, но и положительный - как главной составляющей возрастных и общественных кризисов. Констатируется, что проблема исследования ценностно-смыслового развития личности в период кризисов является крайне актуальной для современной украинской молодежи, находится в поиске мировоззренческих основ личностного развития при неустойчивой социально-политической и экономической ситуации в стране в переходный период.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, ценностно-смысловые ориентации, ценностно-смысловая сфера личности, ценностно-смысловое развитие, кризис, возрастной кризис, общественный кризис, студенческая молодежь.

Fedorenko A. F. Psychological characteristics of value-semantic relationship of students with age and social crises. In the article the psychological specifics value-semantic relationship of students with age and social crises. Analyzed the content and definition of such phenomena as: values, value orientation, value-semantic sphere of personality, value-semantic development crisis, age crisis, social crisis, college students. The following typology, features, phases, functions and category management. Established that the value-semantic sphere of personality includes two main components - the system of value orientation and personal meanings that are formed during ontogeny. The question of value-semantic research development of students in order to optimize the process of becoming an integrated, harmonious personality, efficient entry and operation of the system of social relations in general and structural optimization of the individual in terms of age and social crises. Investigated the specific features of value-semantic development of students in terms of age and social crisis that is associated with the inherent students who desire to acquire self-confidence (due to achieving financial and professional independence) and constant self-improvement, self-development. Analyzed not only the negative meaning of the individual in times of crisis, but also positive - as the main component age and social crises. It notes that the issue of value-semantic study of the individual in times of crisis is extremely relevant for modern Ukrainian youth who are in search of philosophical foundations of personal development during the unstable socio-political and economic situation in the country during the transition period.

Keywords: values, value orientation, value-semantic orientations, value-semantic sphere of personality, value-semantic development crisis, age crisis, social crisis, college students.

Відомості про автора:

Федоренко Алла Федорівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 12.05.2016